

MİLLİ ÖZELLİKLERE GÖRE ORTA ASYA'NIN SINIRLARININ BELİRLENME POLİTİKASI

Arslan KOÇİYEV*

This article focuses on the role of national characteristics in the demarcation of regional borders during the emergence period of the Central Asian Republics. Within this framework, policies implemented during the Soviet rule and their effects on the Turkish societies in the region are analyzed.

Orta Asya'nın milli özelliklerine göre bölgesel sınırlarının belirlenmesi meselesi analizinin zengin bir historigrafisi vardır. Sovyetler tarihi adı geçen meselenin incelenmesine büyük önem vermiştir. Bir taraftan da mevzu, resmî ideolojinin görüş açısına göre Sovyet iktidarı döneminde Merkezi Asya'daki milli siyaset ve milli devlet kurma konularındaki bazı durumların itinalı tefsirine ihtiyaç duyulmasından ileri sürülmüştür. Fakat bazı konuların ilgi dışında bırakıldığı, hatta derinden araştırılmasına yasak getirildiği de bilinen bir gerçektir. Bunlardan biri, Orta Asya'nın milli-bölgesel sınırların belirlenme politikasının uygulanması sırasında milli özelliklerine göre tutumun pozisyon hatırlanması meselesidir.

Orta Asya'daki milletleri ve milli siyaset meselelerini yakından ele almadan önce Rusya Bolşevikler Komünist Partisi Merkezi Komitesi (TsK VKP(b)) Orta Asya halklarına ülkenin milli terkihi üzerinden ilerleyerek yaklaşmamıştır. Sovyet Hükümeti idarecileri ilk dönemlerde yalnızca Kazakların ve Sartların etnik bağımsızlıklarını tanımışlardı ve aynı zamanda bölge halkının diğer kısımlarını ihmal ederek, onlara genel olarak "Şark Müslümanları" demekle yetinmişlerdir. Bunu V. İ. Lenin'in , İ. V. Stalin'in (Cugaşvili) ve diğer ileri gelen marksizm militanlarının milli devlet kurma konusundaki çeşitli düşünceleri ortaya koymaktadır. "Rusya ve Doğunun bütün emekçi Müslümanlarına" yaptığı çağrısında Halk Komiserleri Kurulunun Başkanı V. İ. Lenin, Rusya'nın diğer halklarının yanı sıra sadece Sibirya, Türkistan Kırgızları (diğer bir deyişle, Kazaklar ve Kırgızlar) ve Sartilardan söz eder".¹

¹ Vozzvaniye Soveta Narodnih Komissarov Ko Vsem Trudyashimsya musulmanam Rossii i Vostoka //Politika Sovetskoy Vlasti Po Natsiyonalnim Delam Za Tri Goda (1917-XI-1920). s. 79.

Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Yaz 2001, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 295-305.

liği ve Konsolidasyonu" adlı kararında RKP(b) III Müslüman Memleketleri Konferansı şöyle bir sonuca varmıştı: "... emekçi ve ezilen halkların uluslararası birleşme menfaatleri doğrultusunda komünist propagandası yoluyla Türk halklarının esasen ve ad olarak Tatar, Kırgız, Başkurt, Özbek ve diğer halklara parçalanma ve küçük milli cumhuriyetlere bölünme heveslerini bozguna uğratarak, aksine onları ve RSFSR kadrosuna girmeyen diğer Türk halklarını Sovyet Türk Cumhuriyeti etrafında birleştirmek lazımdır; böyle bir siyasi uygulama gerçekleştirilemeyen yerlerde münferit Türk halklarını bölgesel yerleşimlerine göre kendi aralarında birleştirmek gerekir".⁷

1920'li yılların başına kadar millî meselelerin çözümü üzerindeki alternatif ideolojinin hazırlığı gevşek bir şekilde seyrederken pantürkizm ve panislamizm tamamıyla alelade bir hayatı sürdürüyordu. Henüz sağlam bir temeli olmayan Sovyet iktidarı sömürgecilikle ezilen halkların menfaatlerini savunmakta olan birçok mücadele hareketlerini ve onların bazı temsilcilerini kendi tarafına çekebilme gayreti içerisinde adı geçen akımların yaşamaları için belli koşullar sağlamaktaydı.⁸

XX. yüzyılın 20'li yıllarında radikal Bolşevikler ile Türk-İslam Birliği fikrini benimseyen akımlar arasında millî mesele siyaseti üzerinde bütünü bir görüş ayrılığı meydana gelir. Fikir çatışmalarının sonucunda pantürkizm ve panislamizm hareketleri arka arkaya darmadağın edilir ve millî-toprak sınırlarını belirleme meselesinde Bolşevikler'in yöntemi zaferi kazanmış olur.

RKP(b) Merkezi Komitesinin "Partinin Türkistan'daki Vazifeleri" ile ilgili kararlar projesi ve Türk Komisyonu materyalleri ile ilgili bilgiler aldıktan sonra V. İ. Lenin (Ulyanov) 13 Haziran 1920'de millî-bölgesel sınırları belirleme meselesinin gerçekleşmesi gerekliliğine işaret etti. V. İ. Lenin: " 1). Türkistan'ın Özbekiya, Kırgızıya, Turkmeniya'ya ayrılması için etnik ve diğer haritaların hazırlanmasını; 2). Adı geçen üç kısmın birleşme ve ayrılma koşullarının detaylı bir şekilde meydana çıkarılmasını" talep eder.⁹ V. İ. Lenin'in Sovyet iktidarının ilk yılları sonuçları üzerine konuştukları, Bolşevikler'in millî siyaseti hayata geçirme konusunda fikirlerinin ne kadar değiştiğini açıkça ortaya koymuştu. Orta Asya'nın siyasî haritasının gelecek kontürlerini belirleyen bu satırlarda ilk defa millî-bölgesel sınırların belirlenmesindegi görüşlerinin esası o kadar net, canlı ve renkli bir şekilde tasvir edilmiştir. Öyleyse, bu konuyu yakından inceleyelim.

⁷ Safarov, G., *Kolonialnaya revolyutsiya*, s. 110.

⁸ bk.: Wimbush, S. E., *The politics of identity change in Soviet Central Asia*, s. 69-77.

⁹ Lenin, V. İ., *Polnoye sobraniye soçineniy*, c. 41, s. 436.

V. İ. Lenin'in önerileri, Orta Asya'nın yalnızca üç halkına (Özbekler, Türkmenler ve Kazaklar) Sovyet anlayışı çerçevesinde devlet kurma hakkı tanımıştı ve bu durumda onlar unvanlı milletler haline gelecekti. Partinin, parti başkanının fermanlarını değiştirilmeden yerine getirmesi (Sovyetler zamanında zaten başka şekilde olması mümkün değildi), 1) diğer halkların herhangi bir şekilde devlet kurma hakkının yitirilmesine; 2) onların, devlet kurma olanağına sahip olan unvanlı milletler tarafından eritilmesine yol açacaktı. Onların etnik özgünlüğünün korunması bile tehlike altında kalırdı. Örneğin, "Özbekistan" devleti ismi altında Tacikler, Sartlar, Fergana Kıpçakları, Taşkent Kuraminleri, Türkler, Aral ve Fergana Karakalpakları, Fergana ve Sır Derya Kırgızları bulunması gerekecekti. Ve 1920'de kurulan Kırgız ASSR'i (1926'dan sonra Kazak ASSR'i adını almıştır.) Kazaklar haricinde Aral Karakalpakları, Yedisu Kırgızları, Taşkent Kuraminlerinin bir kısmı sayesinde daha da genişleyecekti. Böylece sadece Türkmenistan yalnızca Türkmen kabilelerini kendi etrafında birleştirecekti. 1920'lerden başlayarak zamanına göre millî durumun nispeten derin bir şekilde incelenmesine rağmen, yalnızca üç halkın Orta Asya'nın başlıca halkları sıfatında nitelendirilmesi vakası, o zamanlarda millî durumu tayin etmek için görevlendirilen uzmanlarda bile endişe uyandırmıştı. 1920'de Türkistan Cumhuriyetinin Anayasası'nı onaylama sırasında "Türkistan'ın yerli halkları olarak" sadece Kırgızlar (yani Kazaklar- A. K.), Özbekler ve Türkmenler kabul edilmişti. Ülkenin en eski halkı olan Tacikler unutulmuştu. Sonraları bu konu üzerine V. Bartold şöyle demişti: "1924'teki millî-bölgesel sınırları belirleme siyasetinin Taciklerin bir millet olarak yeniden doğuşuna ne derecede etken yarattığını gelecek gösterecektir".¹⁰ Onun dedikleri Orta Asya'nın diğer halkları için de geçerliydi.

V. İ. Lenin'in direktiflerinde adı geçmeyen halkların kaderleri, sonraki dönemlerde farklı şekillerde teşekkül etmiştir. Onlardan üçü: Kırgızlar, Tacikler ve Karakalpaklar özerklik şeklinde bir Sovyet cumhuriyetlerini kurmayı başarmışlardı. Kıpçaklar, Kuraminler, Türkler ve diğerlerine gelince, onlara özerkli olmayan, ancak bölgesel yönetim ünitesi sınırları içinde, yani millî vilayet veya köy şuraları kurarak münzevi bir hayat yaşamaları temin edilmiştir.

Kırgızların kaderinin belirsizliği, 1920'li yılların başlarından itibaren Kırgız üst düzey siyasetçileri arasında derin endişeler yaratmıştır ve onların Sovyet hükümeti tarafından millî özgünlüğü tanınan halklar gibi (Kırgızlar için) resmi statü elde etme çabalarına girmelerine teşvik

¹⁰ Bartold, V. V., Taciki. İstoriçeskiy oçerk, s. 468.

etmiştir. 1922 yılında Abdükerim Sıdıkov'un (1889-1938) başkanlığındaki Kırgız aydınları temsilcileri "Türkistan ASSR'i sınırları içinde Bolşevik platformu çerçevesinde Kırgız Dağ Bölgesi'nin kurulması için" girişimlerde bulunmuşlardır.¹¹ Millî üst düzey siyasetçilerinin kesin hareketlere geçmesine aşağıdaki nedenler sebep olmuştur:

1. Kırgızların o zamanki dağınık yaşamı. Kırgızlar, Yedisu, Fergana, Sır Derya gibi ayrı ayrı bölgelerde, o bölgelerde yaşayan diğer milletlerin arasında azınlık durumunda idiler.

2. Bundan dolayı Merkez (Moskova) onların ekonomik ve siyasi menfaatlerine yeteri kadar ilgi göstermemişti.

3. Kırgız Cumhuriyetinin (Kazakistan-A. K.) Kara-Kırgız topraklarını ilhak etme niyetinde olduğuna dair vakıaların elde edilmesi.¹²

1922'de Türkistan ASSR Şurasının XII. Kurultay'ına Sır Derya Bölgesi Auliye Ablonov, Babacanov, vs.) kurultayda şöyle bir meseleyi ortaya koydular: "Diğer milletler (Özbekler, Türkmenler, Kırgız-Kazaklar) ile birlikte gecikmeden Kara Kırgızların da bağımsız bir millet olarak tanınmasını kabul edilmesi".¹³ Aynı meseleyi Yedisu Bölgesi Pişpek kazasının Kırgız temsilcileri (İ. Arabayev, vs.) de Kurultay'a sundu.

Kırgız Dağ Bölgesi'ni kurma projesi yerli üst düzey siyasetçilerinin arasında meydana gelen anlaşmazlıktan dolayı yerine getirilmemişti, çünkü rakip taraflardan biri, diğerine engel çıkartmak için gelecek bu teşekkülün "milliyetçi-burjuva" karakterinde olacağını ileri sürmeye başlamıştı. Yalnız, yerli liderlerin 1920-1922'lerdeki çabaları 1924'te yapılacak millî bölgesel sınırların belirlenmesinde özerk bir bölge veya özerk cumhuriyet şeklinde Kırgız Millî Devletinin kurulması için belli bir zemin hazırlamıştır ki, Türkistan'ın geleceği konuşulduğu zaman "Kırgız konusu" en önemli millî sorun olarak ele alınmaya başlar.

Tacik meselesi: Tacikler Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti ve Türkistan ASSR sınırları içinde büyük topraklara sahip olmasına ve kal-

¹¹ Kurmanov, Z. K., *Bor'ba političeskih elit Kirgıztana v period vozrađdeniya...*, s. 25.

¹² Kurmanov, Z. K., *Bor'ba političeskih elit Kirgıztana v period vozrağdeniya...*, s. 25. Z. K Kurmanov şöyle bir vakıayı önümüze sunmaktadır: Kırgız Cumhuriyetinin kuruluşu Sovyet hakimiyetine karşı yapılan "Basmacı" hareketlerinin sona ermesinin bir sebeplerindendir. Basmacı hareketlerinin durdurulmasını hızlandırmak için bu taleplerin yerine getirilmesi kabul görülmüştür. Bk.: Kurmanov, Z. K., *Bor'ba političeskih elit Kirgıztana v period vozrağdeniya...*, s. 25. Yalnız Dağ Bölgesi müteşebbisleri "Basmacı" hareketleri tamamıyla ortadan kaldırıncaya kadar Fergana Kırgızları konusunu gündeme getirmeyi vakitsiz bulmuşlardı. Bundan dolayı "Basmacılık" hareketi temsilcileri ile Dağ Bölgesi müteşebbisleri veya Türkistan ASSR yöneticileri arasında herhangi bir koşulları konuşmak üzere yapılmış görüşmelerin olması gerçeklerden uzak görünmektedir. Bk.: Ocukeeva, T.O., *XX vek: vozrağdenije natsionalnoy gosudarstvennosti v Kirgıztane*, s. 7, 12.

¹³ Ocukeeva, T.O., *XX vek: vozrađdenije natsionalnoy gosudarstvennosti v Kirgıztane*, s. 18-19.

abalık bir millet olmasına rağmen¹⁴ Taciklerin Milli Bağımsızlığını kabul ettirmek için yapılan mücadele Kırgızları kadar şiddetli bir karakterde olmamıştır. Kırgızların kaderi Kazakların kaderi ile birlikte çözüldüğü gibi (o zaman Kazaklara resmi belgelerde "Kırgızlar" denilirdi) Taciklerin kaderi de Özbek Cumhuriyetinin kuruluşu meselesiyle iç içeydi ki, bu genel ismin altında Orta Asya'nın birkaç halkının birleştirilmesi yatıyordu. İşte bu durum Tacik önderlerini milliyetçi içerikli mücadelelerden, Tacik devletinin kuruluşu için yapılması gereken hareketlerden uzak tutmuştur. Tam tersine Özbekistan Cumhuriyetinin kurulması ve mümkünse bütün Tacik topraklarının Özbekistan sınırları içine girmesi için aktif bir çalışmada bulunmuşlardır.

Milli belirtilerine göre Buhara, Harezmi ve Türkistan Cumhuriyetlerinin sınırlarını belirleme süreci sırasında Tacik siyasetçilerinin oynadığı rolü incelerken, Tacik tarihçisi Rahim Masov şöyle bir ilginç neticeye varmıştır: "Elde ettiğimiz arşiv belgelerine göre, Orta Asya'nın bütün yerli halklarının arasında yalnızca Tacikler kendi Milli Devletinin kuruluşunu talep etmemişlerdir. Milli Devlet teşekkülüne olan böyle bir kayıtsız davranışın nedeni şu ki, Orta Asya'nın üç Cumhuriyetinin (Buhara, Harezmi, Türkistan Cumhuriyetleri) Sovyet merkezleri ve parti organlarında çalışmakta olan Tacikler anketlerde Özbek olarak kaydedilmişlerdir."¹⁵ 1920'li yıllarda Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kuruluşu için mücadelelerin başında bulunan Tacik kökenli A. Rahimbayev, A. Muhitdinov, Ç. İmamov, A. Hocibayev, F. Hocayev, A. Mavlyanbekov, Nusratullo Mahsum, Şirinşo Şotemur, Fitrat ve diğer birkaç siyasi önder ve kültür adamları, başlangıçta kendilerini Özbek diyerek, sonra Tacik Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Özbekistan'dan ayrılma konusu ve Taciklerin kendi mukadderatını kendileri tayin etme mücadelesi ortaya çıktığı zaman F.Hocayev hariç bütün önderler, Tacik olduklarını hatırlayarak önceki yaptıkları için pişman olmuşlardı. Sovyet Millî Siyasetini mimarlarından İ.V. Stalin'in hatıralarında şöyle der: "1924'teki Tacik SSR'inin kuruluşunu her şeyden önce Taciklerin kendileri istememişlerdi ve buna ellerinden geldiği kadar engel olmuşlardır". Ve bunun örneği olarak da Abdullah Rahimbayev'i göstermiştir.¹⁶

Yukarıda gösterildiği gibi, Tacik önderleri, yalnızca Orta Asya'nın eski üç cumhuriyetini (Buhara, Harezmi ve Türkistan) içine alan Özbek SSR'inin kuruluşu için verdiği çabalarına pişman olmamışlar (sonra

¹⁴ Çeşitli tarihi belgelere göre Taciklerin sayısı 1 milyon 300 bin ile 4 milyona kadar ulaşıyordu. Bk.: Masov, R., *İstoriya topornogo razdeleniya*, s. 183., Masov, R., Taciki: istoriya s grifom "soverşenno sekretno", s. 93.

¹⁵ Masov, R., Taciki: istoriya s grifom "soverşenno sekretno", s. 82.

¹⁶ Masov, R., *İstoriya topornogo razdeleniya*, s. 25

onlar kendilerinin panislamist ve pantürkist fikirlerine olan eski merakları için de pişmanlık duyacaklardır – A. K.).

Bizim tahminimize göre, Tacik meselesinin bu duruma gelmesine şu gibi koşullar etken olmuştur: 1. Yakın etno-kültür birliğinden dolayı diğer halklarla, özellikle Sartlarla bir devlet çatısı altında yaşayabilme olanağı. (Milli sınırları belirleme projesinin etnik temelleri tetkikçilerine göre Tacikler ile Sart adlı topluluğun arasında kültür açısından hiçbir fark yoktu¹⁷-A.K.). Ve onların aynı hayat tarzını sürdürmesine de hiçbir engel yoktu. 2. Sartların cumhuriyetinin yeni adına olan Taciklerin tarafsız tutumları. Bununla beraber, 1920'lerden başlayan Milli-Bölgesel Sınırları Belirleme konusu hararetle tartışılırken "Sartların önde gelen kısmı kulağa hoş gelmeyen adlarından vazgeçip, tarihi açıdan onlar için özgü olmayan Özbek adını almışlardı".¹⁸ Onların arasında Tacik kökenli siyaset ve kültür adamlarının da bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Nitekim, 1917 yılında yapılan nüfus sayımında Taciklerin büyük kısmı kendilerini "Özbek" olarak kaydetmişlerdi.¹⁹

Sart meselesi: Buhara, Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyetleri ve Türkistan ASSR'i halkının belli başlı kısmını Sartlar oluşturuyordu ve onların menfaatleri hiçbir zaman ilgisiz bırakılmamıştı. Sovyet iktidarının daha ilk safhasında onlara kendi mukadderatını kendileri tayin etme hakkı garantilenmişti. Türkistan Komünist Partisinin I. Kurultayında "Müslümanlara Özerk Türkistan'ın sahipleri olarak ana dillerinde konuşabilme imkanını sağlamak amacıyla Sart dilini devlet dili olarak ilan etme" konusu tetkik edilmişti ve olumlu karar alınmıştı.²⁰ Yalnız, işte bu sebepten dolayı diğer halkların menfaatleri belli bir zamana kadar, yani 1924'teki milli bölgesel sınırların belirlenmesine kadar ikinci plana itilmişti. Türkistan ASSR'i Komünist Partisinin Merkezi Komitesi organı olan ve Sart dilinde çıkan geniş ölçülü İştirakiyun gazetesi 1919 yılındaki sayılarında: içişleri sorunları üzerinde karar verilirken bir millet tercih edilecektir ve "gerçekte Sartların menfaatleri hakim olmaktadır"²¹ diye bunu kabul etmektedir.

1924'e kadar Sartların kaderi çeşitli güçlerin elinde (Bolşevikler, pantürkistler, vs.) kendi amaçlarına ulaşmak için bir siyasi alet haline getirilmişti. 1920'ye kadar, yani Türkistan'da milli bölgesel sınırları belirleme konusu gündeme gelinceye kadar, Bolşevikler ve pantürk-

¹⁷ Zarubin, İ. İ., *Spisok narodnostey Turkestanskogo kraya*, s. 6-7.

¹⁸ Zarubin, İ. İ., *Spisok narodnostey Turkestanskogo kraya*, s. 6-7.

¹⁹ Allworth, A. Edward, *The Modern Uzbeks*. P. 180.

²⁰ Materyalı i dokumentı I syezda Kompartii Turkestana, s. 41.

²¹ Allworth, A. Edward, *The modern Uzbeks*. P. 182.

istler Sartlara Türk birliğinin temeli olarak bakıyorlardı ve onların etrafında Orta Asya'nın diğer halklarını da birleştirme çabasında siyaset yürütüyorlardı. Örneğin, Türkistan yöneticileri Sart dilini Türk birliğinin dili (yani umumi Türk dili) olarak adlandırmışlardı. Müslüman militanları (Cadidler), yerli Sovyet siyaset adamları, tek, umumî Türk şuurunu propaganda ederek bu şuurı kökleştirmekteydi. Cadid hareketlerinin bazı temsilcileri Sart adı yerine bütün Türk halkları ve dilleri için umumi olan Türk, Türkistanlı, Çağatay, vs. adlarını aktif bir şekilde araştırmak ve mümkün olduğu derecede propaganda yapmak peşindeydiler.

1919-1920'li yıllarda Pantürkistlerin Sartlara yönelik siyaseti değişti. İlk başta Türkistan ASSR'i topraklarından ayrı bir Özbekistan'ı kurma (V.İ. Lenin'in telâffuzu ile "Uzbekiya") meselesi tartışılırken yeni Cumhuriyet halkının temelini Sartların teşkil etmesi gerektiği öne alınmıştır. Sonraları, Buhara ve Harezmi Cumhuriyetlerinin de millî-bölgesel sınırlarını belirleme gerekliliği ortaya çıkınca, oradaki Sartlar da "tarihi açıdan onlar için karakteristik olmayan "Özbek" adını almışlardır".²²

Bu yeni ad Sartların bütün katmanları tarafından kabul edilmiştir. Millî şuurların gelişmekte olduğu koşullarda bu milletin yeni adını belirleme ihtiyacı ortaya çıktığında Sart topluluğunun önde gelen kısmı çeviklik göstermiştir. Yerli tarihçilerin malumatlarına göre, bir diğer kısım "Özbek" adının anlamsız bir ad haline döndüğünü, onun yanında "Sart" terimi asırlardan beri tamamen belli bir anlamı kapsayan tarihi statüye sahip bir terim olduğunu ve bundan dolayı bütün Orta Asya halklarına çok iyi anlaşıldığını²³ ispat etmeye başlamıştır. Örneğin, 1925'te İ.İ. Zakubin şöyle demiştir: "Temelini Sartların oluşturduğu bu birlik, yani başka bir deyişle Özbek halkı, tarihin gözlerinin önünde doğmuştur".

Yeni adın kabul edilmesine, zorla kabul ettirme yoluyla Sovyet hâkimiyeti de destek olmuştur. Nüfus sayımı yapıldığı sıralarda ve diğer istatistik genel hüküm çıkarmalarında "Sart" adını "Özbek" adına çevirme emri verilmişti. 1926'daki Rusya ve Sovyet nüfus sayımı etnik cepheleri konusunda özel araştırmalar yapan Brian D. Silver'in bilgilerine göre "Özbekistan ve Türkmenistan'da "milliyeti" kısmı doldurulurken "Müslüman'ım", "Hıristiyan'ım", "Eski dinciyim", vs. gibi cevapların katıyen kabul edilmemesi tavsiye edilmişti. Özbekistan'da nüfus sayımı yapan memurlara "Sart" yerine "Özbek" yazmaları emir edilmişti".²⁴

²² Zarubin, İ. İ., Spisok narodnostey Turkestanskogo kraya , s. 15.

²³ Allworth, A. Edward, *The Modern Uzbeks*. s. 179.

²⁴ Brian D. Silver, *The Ethnic and Language Dimensions in Russian and Soviet Censuses*, s. 78.

Yalnız, ezelden beri "Özbek" adını taşıyanlar ile Sartların asimile olması için belli bir zamanın geçmesi gerektiğinden birincilerine "göçebe Özbekler", diğerlerine "yerleşik Özbekler" ibareleri kullanılmıştır. 1930 yılına kadar olan resmi istatistik bildirimlerde sözünü ettiğimiz iki ibarenin eşit terimler sıfatında kullanılmasının sebebi buydu.²⁵ Fakat müessese yöneticileri "Sart" teriminin tamamıyla değiştirilmesi icap olduğunu belirten emirler vermişler ise de, "bu direktifler belli zamanlara kadar ancak kısmen yerine getirilmiştir".²⁶

"Özbekistan" adı ise gelecek cumhuriyetin adı olarak önerilmiştir, fakat o bu amaçta sunulan tek terim değildi. Milli siyasetin mimarisini ayıklama ve müzakere etme sürecinde bir kaç terim incelenmiştir: "Müslüman" (Çünkü halkın büyük kısmı bazı durumlarda bu adı da kullanıyorlardı.), "Çağatay" (Bu terimin kabul edilmesi için özellikle Cadidler ısrar ediyorlardı.), "Türk", "Sart" ve "Özbek" adları.

Yukarıda belirtildiği gibi, "Özbek" ismi altında Sart ve Özbekler hariç Orta Asya'nın diğer birkaç halkı birleştirilecekti. 1922-1925 yılları arasındaki çalışmaların bilançosunu yaparken Rusya ve komşu bölgelerindeki halkların kabile bileşimini inceleme komisyonu şöyle bir durumu kaydetmiştir: "Özgünlü şartlarda yaşayan kabileler (yerleşik hayata geçmeden önce gösterilen kabilelerin içinde bulunup bulunmamasına rağmen Özbekler de dahil) halkın kendine has milli kısmı olarak kendi özgünlüğünü idrak edebilecek seviyeye ulaşmışlardır". Böyle toplulukların arasına Hiva Karakalpakları, Fergana Kıpçakları, Semerkand ve Fergana Türkleri dahil edilmişti.²⁷ Komisyon neticelerine göre, komisyon sonuçları adı geçen halkların statüsünün tespit edilmesinde endişeler yaratmıştır; çünkü onları "Özbek" mi, yoksa "kendi mukadderatını kendi tayin etme hakkı olan topluluklar" mı olarak saymak gerek,-sorusuna cevap verilememiştir.

Kıpçaklar, Kurminler ve Türkler meselesi: Milli bölgesel sınırları belirleme süreci sırasında bu halklar da kendi mukadderatını kendi tayin etme haklarından yararlanarak, belli bir şekilde kendi özerk devletini kurmaya çalışmışlardır. O zamanki şartlara göre geniş bir özerkliği düşünmek imkansızdı. Yalnız Orta Asya koşullarında özerk teşekküller herhangi bir komşu Sovyet Cumhuriyetinin sınırları içine girebilirdi. O yüzden bu küçük halklar tarihi ve kültür yakınlıklarına göre komşu halklara yakınlaşmak hevesinde olmuşlardır. A.N. Samoyloviç'in bildirdiğine göre Sovyet Milli Devletlerinin kuruluş yıllarında "Fergana Kıpçakları

²⁵ Zarubin, İ. İ., *Spisok narodnostey SSSR*, s.33-34.

²⁶ Zarubin, İ. İ., *Spisok narodnostey Turkestanskogo kraya*, s. 15-16.

²⁷ Zarubin, İ. İ., *Spisok narodnostey Turkestanskogo kraya*, s. 14.

kendilerini Özbek veya Sartlara karşı koyarak Kırgız, Kazaklarla birlikte ayrı bir özerk birliğin içine girme isteğinde bulunmuşlardır".²⁸ Kıpçakların istekleri yerine getirilmemiştir, hatta Orta Asya'da milli sınırları belirleme sorumluluğunu alan organlar böyle bir olanağı hiç düşünmemişlerdi bile. "Kıpçak ve Kuraminler sayıca az olmaları itibarıyla kendi devletine-bölgesel teşekkülüne sahip değillerdir" demişlerdir sonraları Z. L. Amitin-Şapiro ve Yuabov.²⁹

Kuraminlerin ve Türklerin kaderi de Kıpçaklarınkine benzer olmuştur. Bu küçük halkların da herhangi bir şekilde kendi milli bölgesel teşekkülünü kurma imkanını sağlamak gibi konu gündeme getirilmemişti.

Rusya ve Komşu Bölge Halklarının Kabile Bileşimini İnceleme Komisyonu uzun senelik çalışmalarının bilançosunu çıkararak, Fergana Türkleri, Kıpçakları ve Karakalpaklarına "yarı göçebe Özbekler" denmesini teklif etmiştir".³⁰

Unvanlı halkın genel adını taşıyan devlet teşekkülünün içinde birkaç halkın birleşmesi, milli bölgesel sınırları belirleme süreci sırasında bu küçük halkların sorunlarını daha da güçleştirmişti, çünkü diğer devlet teşekkülleri de onları kendi sınırları içine almaya göz dikmişlerdi. (Türkler, milli- bölgesel sınırları belirleme sürecinin pasif, kayıtsız bir izleyicileri değildi. Belli ki en azından Fergana Türklerinin bir kısmı Kara Kırgız Özerk Bölgesi sınırlarına girmek istemişlerdi.-A.K.) 1924'te Kıpçaklar ve Kuraminler meselesi Kazakistan ve Özbekistan arasındaki anlaşmazlığın nedeni olmuştur. Sonra Kıpçaklar meselesi Kara Kırgız Özerk Bölgesi tarafının ilgi konusu olmuştur; Fergana Türkleri meselesi ile birlikte Kıpçaklar konusu ise Kara Kırgızların Özbekistan ile olan şiddetli etnik bölgesel tartışmalarının kaynağı olmuştur.

Bolşeviklerin millî belirtilerine göre birleştirme siyasetini Harezmi Cumhuriyeti de kabul etmemiştir ve mukavemet göstermiştir. Harezmi'nin Özbekistan SSR'i sınırları içine girmesine gösterdiği mukavemet bunun açık bir delilidir. V. V. Bartold, Harezmi meselesi ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "1924'te Orta Asya'nın milli - bölgesel sınırlarını belirleme süreci sırasında uygulanan milliyet ilkeleri yerli gelenekler için de ve XIX. yüzyıl Batı Avrupa'da meydana getirilen milli gelenekler için de yabancıdır. Harezmi'nin bir siyasi teşekkül olarak

²⁸ S. A. Samoyloviç'in dediklerini İ. İ. Zarubin de göstermektedir. Bk.: Zarubin, İ. İ., *Spisok narodnostey Turkestanskogo kraya*, s. 17.

²⁹ Amitin-Şapiro, Z. L., Yuabov, *Natsiyonalniye menşinstva Uzbekistana*, s.17.

³⁰ Zarubin, İ. İ., *Spisok narodnostey SSSR*, s. 33.

darmadağın edilmesi bu (yerli) geleneklere tamamıyla aykırı olmuştur.³¹

Kırgız ASSR'inin (yani Kazak SSR'i) kuruluş fikri Özbek SSR'inin kurulmasından önceki meydana gelen benzer şartları göz önüne getirmektedir. Burada da küçük halkları başlıca, büyük milletin yani Kırgız-Kazakların (Kazaklar) etrafında birleştirme arzusu yer almıştı. Örneğin, o zamanki genel "Kırgız" adının etrafında "Kırgız" adının ezeli sahipleri, yani gerçek Kırgızlar (onları Kırgız-Kazaklardan ayırdedebilmek için Kara Kırgızlar derlerdi-A.K.) ve Kazaklar birleştirilmişti. Bununla birlikte Orta Asya'nın milli bölgesel sınırlarını belirleme konusu şiddetle incelenirken Kırgız ASSR'inin (Kazak ASSR'i-A. K.) siyaset adamları Yedisu ve Fergana Kırgızları dışında Türkistan ASSR'i bünyesinde bulunmakta olan Aral Karakalpakları ve Kuraminleri de ilhak etmeye kalkışmışlardı. Onlar bu isteklerini adı geçen halklarla olan tarihi ve kültür yakınlığına dayandırmaktaydılar. Şubat 1924'te Türkistan Merkezi Yürütme Komitesinin Kırgız (Kazak) ASSR'i daimi temsilcisi şöyle demiştir: "Özbek memurlarının bir kısmı sayıca azınlık olmasından dolayı Sır Derya, Yedisu, Amu Derya bölgelerinin ve Taşkent, Mirzaçöl kazalarının Kırgız ASSR'ine ilhak edilmesine itiraz etmeyeceklerdir. Adı geçen grubun gelecek Kırgızistan'a Fergana, Pamir Kara Kırgızları ve Kıpçakların da, ayrıca Kara-Kırgızların bulunduğu toprakların da ilhak edilmesine karşı önemli itirazları yoktur".³²

Ve böylece, Orta Asya'nın bazı halkları milli bölgesel teşekküllerini elde edememişlerdir. Arşiv bilgilerine göre, acaba, onların hangi milli teşekküle girmeleri doğru olacaktı? Onların toprakları Orta Asya'daki etnik ve bölge sorunlarının başlıca kaynakları olmuştur.

³¹ Barthold, V. V., Zapiska po voprosu ob istoričeskih vzaimootnoşeniyah turetskih i iranskih narodnostey Sredney Azii.

³² Masov, R., Taciki: istoriya s grifom "soverşenno sekretno", s.99.